

TÜRKİYE'NİN BATI BAĞLANTISI

I

A.B.D. VE TÜRKİYE

Doç. Dr. Oral SANDER

I. GİRİŞ

1980'li yıllarda Türk dış politikası önemli bir dönüm noktasına gelecektir. Bununla, şaşkıncı ve köklü bir dönüşümün beklendiğini söylemek istemiyorum. Söz konusu olan, eski ve bazıları şimdi de yürürlükte olan kalıplarla yeni olanaklar arasında bir denge kurulmağa çalışılmasıdır. Böyle bir tutum geçerliliğini yitirmiş otuz yıllık basmakalıp düşüncelere körükörüne bağlanmanın Türk dış politikası açısından doğurduğu olumsuz sonuçlara bakılırsa, hiç de şaşkıncı değildir. Ayrıca, etkin ve kişilikli bir dış politika izlenmesinden yana olan aydın kamuoyunun baskısı da gözönünde tutulursa, hangi hükümet işbaşında olursa olsun, 1980'lerin dış politikada değişikliği zorlayacağı söylenebilir. *Henry Kissinger*'in dediği gibi, dış politika durmak nedir bilmeyen bir süreçtir ve eski bir başlangıç noktasından ileriye doğru bir gidiş sağlanmazsa, önce durağanlaşır ve sonra gerilemeğe başlar. (1)

Uluslararası alanda Türkiye'nin karşısındaki sorunun özü şudur: Türkiye dış politikayı durağan bir olgu olarak algılayıp, eski kalıpların rahat beşğinde, yeni atılımları serüvenci ve sonu olmayan davranışlar biçiminde mi yorumlayacaktır? Yoksa, eski kalıpları birer başlangıç noktası olarak alıp, ileriye doğru girişimleri bir süreç anlayışı içinde mi yürütecektir? Türkiye, uluslararası politikada, bölgesel çıkarlarını bağlı bulunduğu ve ilerde de bağlı bulunacağı benzediği Batı bağlaşmasının yeryüzü ölçüsündeki çıkarları içinde eritme politikasını sürdürecektir midir? Yoksa, bölgesel çıkarlarına öncelik verip, Batı bağlantısının nicelik ve niteliğini bu ön-

---

(1) Harry M. Joiner, *American Foreign Policy, The Kissinger Era, the Strode Publishing Inc., Alabama, 1977, s. 11.*

celiğe göre mi ayarlayacaktır? Başka bir deyişle, Türkiye yeryüzüne yalnız Batı'ya yönelik oynamaz bir sandalyeden mi, yoksa her yöne çevrilebilir döner bir sandalyeden mi bakacaktır? Herşeyden önce, Türk dış politikasının sırtındaki "kamburu" hemen çekip çıkararak "gövdeye" dimdik bir görüntü verebilmek için, karşılaşılan ve karşılaşılabilecek önemli sorunların ayrıntıları ile araştırılıp aydınlığa kavuşturulması gerekmektedir. Bu sorunlar içinde en önemlisi, hiç kuşkusuz, Türkiye'nin Batı bağlantısıdır. Bu bağlantı üç ana konuyu içermektedir: (i) Türkiye'nin A.B.D. ile ilişkileri, (ii) Türkiye'nin NATO içindeki yeri ve (iii) Türkiye ile Batı Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkiler. Bu yazıda ele almak istediğim konu, Türkiye'nin A.B.D. ile olan ilişkileridir.

Türkiye ile Batı'nın başat gücü olan A.B.D. arasındaki ilişkilerin niteliği nedir? Bu niteliğin araştırılmasında şu konu önem kazanmaktadır: A.B.D.'nin Türkiye ile ilişkilerindeki kısa ve uzun süreli çıkarları nerede yatmaktadır ve sürekli değişen stratejik denge, silah teknolojisindeki ve uluslararası politikadaki gelişmeler, Türkiye'nin Amerikan dış politikasındaki yerini nasıl ve ne yönde etkileyebilir? Türk-Amerikan ilişkilerinin gelecekte alacağı biçimi temelinden etkileyecek ve bir bakıma biçimlendirecek olan süreklilik ve değişiklik öğeleri nelerdir? Amerikan silah ambargosunun nesnel bir değerlendirilmesi, Türkiye'ye ne gibi dersler vermektedir?

Bu birbiriyle çok yakından ilgili ve etki-tepki ilişkisi içinde bulunan etmenleri bir tüm olarak ele alıp incelemek kolay değildir. Bu yazının amacı, ülkemizde geciktirilemez bir gereksinme durumuna gelen uzun ve ayrıntılı araştırmalara, sınırlı da olsa bir başlangıç ışığı tutabilmektedir.

II. A.B.D.'NİN YENİ DIŞ POLİTİKASININ ANA ÇİZGİLERİ

Bugün A.B.D.'nin izlediği dış politikanın iki önemli özelliği belirgin bir durum göstermeğe başlamıştır. Bu bakımdan, Amerikan dış politikasını kabaca iki başlık altında incelemek anlamlı olacak ve birbirinden kopuk ve ilişkisiz gibi görünen dış politika davranışları arasında temel ve mantıksal bir bağlantı kurulması olanağı doğabilecektir. *Birincisi*, Carter yönetiminin NATO'ya artan bir önem verip, örgütü güçlendirmeye çalışması (özellikle askeri açıdan) ve bu politikayla bağlantılı olarak yumuşama içinde insan haklarını siyasal bir silah olarak kullanmağa başlamasıdır. *İkincisi* ise, Sovyetler Birliği ile Çin Halk Cumhuriyeti'ni (Ç.H.C.) enaz iki cephe

askeri ve siyasal baskı altında bırakıp, dünya politikasındaki oynaklık yeteneğini arttırmaktır.

A. GÜÇLENDİRMEĞE ÇALIŞILAN NATO

Ayrıntılarından arındırılırsa, *Ford-Kissinger* dış politikasının özü, A.B.D. açısından Yumuşamanın ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerin önceliğe sahip olduğu anlayışı idi. Bu anlayışa göre, temelde hâlâ "iki-kutuplu" niteliğini sürdüren ve kitlesel ölüm gözdağının gerçek bir tehlike olduğu bugünkü yeryüzünde, "insan hakları" gibi evrensel nitelikte törel bir değer, Sovyetler Birliği'nin içişlerine karışma derecesine varacak kadar ileri bir ölçüde savunulması doğru değildir. Çünkü, böyle bir tutum, doğal olarak, ya barışı tehlikeye sokacak ya da enazından yeniden soğuk savaş yıllarına dönülecektir. Her iki durumda da özlenen insancıl amaçlar gerçekleşmeyecektir. Bu ikiliye göre, haklı-yasal bir kararlılık, Avrupa'nın son zamanlarda en önemli gereksinimesiydi. Bu tür bir kararlılık da, ancak Sovyetler Birliği ile varılacak bir anlaşma ile sağlanabilirdi. Bu düşüncenin, 1975 Helsinki Belgesinin imzalanmasında payı vardır. Kısaca, eski yönetimin dış politikası, kabaca, "ya Yumuşama ya çekirdek güçlü savaş" anlayışına dayanmaktaydı.

Carter-Vance-Brezinski üçlüsü, eski yönetimin dış politikasını temelde sürdürmekteyse de, bazı önemli değerlendirme ve uygulama ayrımları, üç yıllık iktidar süresince ortaya çıkmıştır. *Carter* yönetimine göre, A.B.D. yumuşama uğruna Sovyetler'e çok ödün vermiştir. Bunun nedeni ise, Yumuşamanın Amerikan dış politikasına yarar sağlayacak bir "araç" durumundan, "amaç" durumuna getirilmiş olmasıdır. Bu ise, A.B.D.'nin uluslararası alandaki devinim özgürlüğünü sınırlamaktadır. "Ya Yumuşama ya da çekirdek güçlü savaş" görüşü yanlıştır. Çünkü, Amerikan-Sovyet ilişkilerinin niteliği ne olursa olsun, güçlü bir NATO, Sovyetler Birliği'ne karşı caydırıcılığı sağlayacaktır. Yumuşama durağan bir olgu değildir. Sovyet iç ve dış politikasında adım adım ama köklü bir değişiklik yaratmak için kullanılmalıdır. Bu da, ancak güçlü bir NATO'nun Sovyet klasik ve çekirdekli gücünü dengelemesi ile olanaklıdır. NATO Bakanlar Konseyinin 1979 Aralığında Batı Avrupa ülkelerine *Pershing* ve *Cruise* gibi orta erimli güdümlü füze yerleştirilmesi kararını almasındaki Amerikan çabası, bu kapsam içinde değerlendirilmelidir.

Carter yönetiminin dış politikasını şöyle özetleyebiliriz: Amerikan yönetimine göre, Sovyetler Birliği ile ilişkiler artık Ameri-

kan dış politikasının başat boyutu olmaktan çıkarılmalı; daha kapsamlı, yürekli ve "atak" bir dış politika izlenmelidir. Yumuşama Sovyetler Birliği'ne karşı kullanılmalı, NATO güçlendirilmeli, A.B.D.'nin asıl Batı Avrupa ve Japonya ile ilişkilerine önem verilmelidir. (2)

A.B.D.'nin bugünkü dış politikası konusunda bu özetlediğim görüşlerin kaynağı, iki önemli Başkanlık bildirisidir: (3)

1977 tarihli PRM-10 (*Presidential Review Memorandum*) ile

1978 tarihli PD-18 (*Presidential Declaration*).

1. *PRM-10*: Bu *memorandum*'da açıklandığı biçimiyle Amerikan-Sovyet ilişkilerinde iki dönem birbirinden kesin bir biçimde ayırılmamalıdır. 1945-1965 döneminde A.B.D. hemen hemen her alanda Sovyetler Birliği'ne karşı tam bir üstünlüğe sahipti. 1965 sonrası döneminde ise, Sovyetler Birliği enazından askeri strateji açısından dengeyi sağlamış ve hatta Avrupa'da üstünlüğü eline geçirmeye başlamıştır (İşte, Batı Avrupa ülkelerine yerleştirilecek olan orta erimli Amerikan füzeleri, bu üstünlüğe karşı dengeleme politikası olarak düşünülmektedir). Amerikan yönetimine göre bu dönemde, Amerika'nın gücünün öğeleri daha geniş bir biçimde değerlendirilmelidir. Stratejik denge bir yana bırakılırsa A.B.D., ekonomik, teknolojik, siyasal kararlılık ve siyasal etki alanlarında hâlâ büyük bir üstünlüğe sahiptir. İşte, bu üstünlük, Sovyetler Birliği'nden gerek askeri, gerekse siyasal alanda ödün koparmak için kullanılmalıdır. (İşin aslına bakılırsa, Sovyetler'in Demokratik Alman Cumhuriyeti'nden bir miktar asker ve tankını geri çekmesi, Amerikan yönetimince herhalde böyle bir politikanın başarılı bir sonucu olarak değerlendirilmektedir).

Başkan *Carter*'in bu açıkladıkları, A.B.D.'nin üç yıldır uyguladığı "atak" dış politikanın temeli olarak ele alınmalı ve bu süre içinde sözü çok duyulan "insan hakları politikası" da böyle bir çerçevede, diplomatik bir "silah" olarak görülmelidir.

2. *PD-18*: Başkan *Carter* bu bildiriyle, A.B.D.'nin Doğu Asya, Ortadoğu, Afrika Boynuzu ve Basra Körfezi'nde önemli tarihsel sorumlulukları bulunduğunu belirtmekte ve bu sorumluluğun yerine getirilebilmesi için, her yerde ve her zaman kullanılacak oyna-

(2) Jimmy Carter, "Soviet-American Relations," *Vital Speeches of the Day*, June 15, 1978, ss. 514-7; Zbigniew Brzezinski, "American Foreign Policy and Global Change," *Span*, Vol. XIX, No. 1 (Jan. 1978), ss. 4, 46.

(3) Victor Zorza, "Carter's Directives for Foreign Policy," *New York Herald Tribune*, March 30, 1978.

kuvvetlerin geliştirilmesini istemektedir. Bunun için de, Amerikan kuvvetlerinin oynaklığı geliştirilmeli ve geleneksel (klasik) kuvvetlerin arttırılması yoluna gidilmelidir. Çünkü, Başkan'ın düşüncesine göre, Sovyet-Amerikan ilişkilerinin bu ikinci döneminde yalnız çekirdek güçlü silah üstünlüğüne güvenilemez.

İşte, bu temel görüşlerin ve Amerikan dış politika davranışlarının çözümlenmesinin ışığı altında, Amerikan yöneticilerinin *üç çizgili bir savunma sistemi* kurma peşinde oldukları ortaya çıkmaktadır. Bu kısa gözlemlerle, şimdi Amerikan dış politikasının ikinci temel özelliğine geçebiliriz.

B. SOVYETLER BİRLİĞİ İLE Ç.H.C.'NİN ENAZ İKİ CEPHEDE SİYASAL VE ASKERİ BASKI ALTINDA TUTULMASI

İki komünist büyük devlet, Sovyetler Birliği ile Ç.H.C. enaz iki cephede baskı altında bulundurulursa, bu devletler A.B.D.'ne karşı açıkça cephe alma dokuncasını göze alamayacak ve böyle bir durumda da A.B.D. ve ortakları benzer sorun ve baskılardan sıyrılmış olarak genel dengeyi sağlayacak ve olayları denetleyebileceklerdir.

Eldeki verilere dayanarak ve ayrıntılarda belirli bir yanılma payını da göze alarak şu söylenebilir: Amerikan stratejik düşüncesine göre, Sovyetler Birliği'nin Ç.H.C. ile başa çıkabilmesi için, A.B.D.'ni Avrupa kıtasında savunma durumuna sokması ve stratejik dengeyi kendi yararına bozması gerekmektedir. Sovyetler Birliği'nin 1975 Helsinki Belgesi'nin imzalanmasından sonra Yumuşamayı genişletmeğe çalışması, yeni geleneksel ve çekirdek güçlü silahlarla (SS-19 ve SS-20) Avrupa'da savunma durumundan saldırıda bulunabilecek bir üstünlüğe yükselmesi, bu yönde adımlar olarak değerlendirilmektedir. (4) İşte, Amerikan dış politikasının yeni görevi, bu planların bozulması ve böylece Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da yine savunma durumuna geçirilmesidir. Bunu sağlayabilecek olan politika da, NATO'nun askeri gücünün arttırılması ve insan haklarının siyasal bir silah olarak Sovyetler'e karşı kullanılmasıdır. NATO üyesi bazı Batı Avrupa ülkelerine çekirdek güce sahip orta erimli güdümlü füzelerin yerleştirilmesi bu politikanın uygulama alanına konmasından başka birşey değildir. Amerikan ve NATO askeri çevrelerinin "Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da savunma durumundan saldırıda bulunabilecek duruma geçtiğini" sürekli vurgulamalarının temel nedeni, görüşüme göre, diyelim 10 yıllık bir süre içinde Sovyetler

(4) Aviation Week and Space Technology, August 1, 1977, ss. 12-15; 38-46; August 8, 1977, ss. 48-51; August 22, 1977, ss. 39-51.

Birliği'nden Batı Avrupa'ya bir saldırı beklmeleri değildir. Asıl neden, daha geniş kapsamlı bir politika içinde, Sovyetler'in Avrupa'da savunma durumuna geçirilmesidir. Şimdi, bu "geniş kapsamlı politika"nın içeriğine geçebiliriz.

A.B.D., Sovyetler Birliği ile Ç.H.C.'ni enaz iki cephede askeri ve siyasal baskı altında tutacak üç savunma çizgisi planlamıştır ve bunu uygulamaktadır. (5)

1. *Güçlendirilmiş NATO Çizgisi* : Bu çizgi, Ç.H.C.'nin doğuda Sovyetler Birliği'ni tehdidi ile birlikte düşünülürse, Sovyetler'i biri batı öteki doğuda olmak üzere iki cepheden baskı altında bulunduracaktır.

2. *Orta Savunma Çizgisi* : Kuzeybatı Afrika'da Fas'tan başlayıp Tunus, Mısır, İsrail, Suudi Arabistan ve 1979 başında yitirilmiş bulunan İran'dan geçerek Hindistan'da biten bu çizginin iki amacı vardır : Bir yandan, Batı bağlaşmasının Őiddetle gereksinme duyduğu petrol yollarını ve Ortadoğu'yu güvenlik altına alırken, öte yandan, Kuzey Akdeniz'de istenmeyen askeri ve siyasal gelişmelere karşı (Türkiye'nin NATO'dan ayrılması, İspanya, Portekiz ve İtalya'da komünistlerin iktidara gelmeleri gibi) "alternatif bir güç çizgisi" oluşturmaktadır.

3. *Güney Savunma Çizgisi* : Somali'de başlayan bu çizgi, Suudi Arabistan, Hint Okyanusu filosu, Hindistan, Avustralya, Yeni Zelanda ve Japonya'dan geçip Pasifik'teki 7. filo ile bitmektedir. Bu çizginin batı kanadının amacı, Sovyetler Birliği'nin Kızıldeniz'in güney girişinde Etyopya, Güney Yemen ve Sovyet Hint Okyanusu filosuyla kazandığı üstünlüğu dengelemektir. Doğu kanadının amacı ise, olası Hindiçini gelişmelerini sağlam bir "kordon" altına almaktır. Batı kanadının son Ortadoğu gelişmelerinden sonra kazandığı bir başka işlev de İran'daki olası olaylara karışma olanağını saklı tutmaktır.

Buraya eklenmesi gereken önemli bir nokta da şudur : A.B.D.'nin Vietnam'dan çekilişi, hiç kuşkusuz, bu devletin yenilgisini göster-

(5) Joseph Schiebel, "The Soviet Union and the Sino-American Relations," *Orbis*, Spring 1977, ss. 77-94; Gebhard Schweigler, "Carter's Detente Policy: Change or Continuity," *The World Today*, March 1978, ss. 81-90; Zorza, *op. cit.*; James Chace, "America's New Strategy of Containment," *Harper's*, Jan. 1978, ss. 46-54; Victor Zorza, "Carter's Message to the Kremlin," *New York Herald Tribune*, March 23, 1979; Colonel Richard G. Head, "Technology and the Military Balance," *Foreign Affairs*, April 1978, ss. 562-563.

mektedir. Ama, daha geniş bir çerçevede ve uzun süreli sonuçlarla birlikte düşünülürse, bu çekiliş, özellikle Vietnam'ın Kampuçya'da giriştiği hareket ve Ç.H.C.'nin Vietnam'ı işgal girişimi sonunda, Sovyetler Birliği ile Ç.H.C. arasında ikinci bir cephe açma olanağını A.B.D.'ne vermiş görünmektedir. Bu cephenin, A.B.D.'nin şimdiye dek özetlenen genel stratejisinde özel bir yeri olduğu açıktır. Böylece, Sovyetler Birliği ile Ç.H.C. şimdi iki cephede birbirleriyle uğraşmak durumunda kalacaklar ve A.B.D. de Sovyetler'i, birincisi NATO çizgisi, ikincisi Doğu Akdeniz-Basra ve sonuncusu Güney Pasifik'te olmak üzere üçlü bir çevrelemeye bağlı kılacaktır. Bu durum, aynı zamanda, Sovyetler ile Ç.H.C. arasında olası bir uzlaşmayı da son derece güçleştirmektedir.

Vietnam yenilgisi ve iç politika utancalarından sonra, *Carter*'in yönetiminde Amerikan dış politikasının bugün bir "geçiş dönemi"nde olduğu söylenebilir ve bu doğrudur. Bu durumda yukardaki genellemelerin kesinliği tartışılabilir. Ama, bu sakınca konuyu araştıran çağdaş tarihçilerin görebildikleri temel özellikleri, veriler tam olarak ellerinde bulunmasa bile, belirtmelerini engellememelidir. Bu aşamada bazı yanlış gözlemlerde bulunma dokuncası varsa da, "doğru"ların ancak bazı "yanlış"ları düzeltmeğe çalışmakla bulunduğu da unutulmamalıdır. Kaldı ki, yukardaki genellemelerde bazı ayrıntı değişiklikleri olabilirse de, temelde doğru olduklarını düşünüyorum.

Buraya kadarki açıklamayı özetlersek, Sovyetler Birliği batıdan güçlendirilmiş NATO, doğudan Ç.H.C. ve güneyden 3 numaralı savunma çizgileriyle A.B.D. tarafından olmak üzere üç, Ç.H.C. de kuzeyinden ve güneyinden Sovyetler Birliği tarafından iki cepheden siyasal ve askeri baskı altında kalmış olacaklardır.

Dikkat edilirse görüleceği gibi, tüm bu çizgilerin can alıcı noktası ve bir bakıma çıktıkları nokta, *Doğu Akdeniz* olmaktadır. Bu yüzden, Doğu Akdeniz Amerikan dış politikasının üzerinde odaklandığı ve giderek önemini arttıracak olan bir bölgedir. Bu durumun temelde değişiklik geçirmesi, ancak çok köklü uluslararası gelişmelerle, yani bölgede uzun süreli siyasal sonuçlar doğurabilecek geniş çaplı bir savaşla olanaklıdır. Tıpkı, İkinci Dünya Savaşından önce Japonya açısından Mançurya, Çin ile Pasifik adalarının ve Almanya açısından Doğu Avrupa ile Kuzey Afrika'nın önemi gibi.

İşte, Amerikan dış politikasının ana çizgileri üzerindeki açıklamaları bitirip, bu genel çerçeve içinde Türk-Amerikan ilişkilerinin temel niteliklerine geçerken, son derece anlamlı bir bağlantı nok-

tası, Türkiye'nin de içinde bulunduğu Doğu Akdeniz bölgesinin Amerikan dış politikasında kazandığı bu özel önemdir.

III. BUGÜN AMERİKAN DIŞ POLİTİKASINDA TÜRKİYE'NİN YERİ

Eldeki verilere dayanarak bugün görülebildiği biçimiyle Amerikan yönetiminin Türkiye'ye karşı tutumu, bazı bakımlardan eski yönetiminkinden ayrılmaktadır. Genel bir anlatımla, *Ford-Kissinger* yönetimi, Amerikan Kongresinin Yunanistan'a eğilimli olmasına karşı Türkiye'yi tutuyor izlenimini verip, Türk hükümetinin istenmeyen tepkilerini azaltmak istiyordu. *Carter* yönetimi ise, daha dengeli ve kendi içinde tutarlı bir politika izler görünmektedir. Yine bugün görülebildiği biçimiyle, bu davranışı dört temel nedene bağlamak olanaklıdır :

1. 1975-1978 arası Türkiye'ye uygulanan silah ambargosunun nedenlerinden biri ve belki de başlıcası, Amerikan yönetimine göre Türkiye lehine bozulmağa başlayan Türk-Yunan askeri dengesi ve bu dengenin yeniden kurulması gerekiyordu. Şimdi, yine Amerikan yöneticilerinin değerlendirmesine göre, Türkiye ile Yunanistan arasında görece bir askeri denge sağlanmıştır. Bu sağlandığına ve Türk hükümetlerinin böyle zorlama önlemleriyle Kıbrıs politikasında ödün vermeyeceği anlaşıldığına göre, silah ambargosunun konma amacı ortadan kalkmıştır.

2. Yürütme organının Kongre'deki devinim özgürlüğünü kısıtlamış bulunan *Watergate* ve Vietnam olaylarının üzerinden yeterince zaman geçmiştir. Ayrıca, Başkan *Carter* "açık ve dürüst bir iç ve dış politika izleyeceği" sözüyle iktidara gelmiştir.

3. A.B.D.'nin bundan önceki bölümde belirtilen yeni dış politika yönelişlerinin ışığı altında, Türkiye'nin yeri, gerek NATO savunma çizgisinin güçlendirilmesi ve gerek Doğu Akdeniz, Ortadoğu ve Afrika Boynuzundaki gelişmeler açısından yeniden önem kazanmağa başlamıştır.

4. Son olarak belirtilmesi gereken neden, bugün Amerikan dış politikasının, uygulanmasında artık yarar bulunmayan eski kalıplarla, şimdiden kesin çizgileriyle tam olarak ortaya çıkmamış yeni kalıplar arasında bir "geçiş döneminde" olduğudur. *Carter* yönetimi, bu geçiş döneminde istenmeyen değişiklikler doğurabilecek ve yukarda özetlenen dış politikanın izlenmesini daha başlangıcında engelleyebilecek gelişmelerden kaçınmak istemektedir.

Konuya böyle bir girişten sonra, Türk-Amerikan ilişkilerinin ilerde nasıl bir biçim alabileceği üzerinde durmak gerekiyor. Ancak, bunun yapılabilmesi için öncelikle iki ülke arasındaki ilişkilerdeki süreklilik ve değişiklik öğelerini tek tek alıp değerlendirmek koşuldur. Bu öğelerin bugünkü durumları üzerinde durmadan ve hangi etmenlerin ilişkilerin biçimini etkilediğini ortaya koymadan yapılacak bir değerlendirme, ya yanlış ya da enazından yüzeysel olur.

A. TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE DEĞİŞİKLİK ÖGELERİ

2. Dünya Savaşından hemen sonra, A.B.D. ile Türkiye arasında, uluslararası ilişkilerde benzerine çok az rastlanan sıkı ilişkiler ağı kurulmuştur. *Truman Doktrini* ile başladığı varsayılacak olan bu sıkı yapısal ilişkilerin tarihçesinin verilmesi bu yazının amacı dışındadır. Burada asıl üzerinde durulacak olan nokta, iki ülke arasında böylesine yakın ilişkiler kurulmasını sağlayan nedenler ve bunlardaki değişikliklerdir. Nedenleri kısaca, A.B.D.'nin 2. Dünya Savaşından sonra gütmeye başladığı üç genel stratejik amacın, Türkiye tarafından tıpkısıyla benimsenmesi olarak özetleyebiliriz.

1. 2. Dünya Savaşı Sonrası Düzeninin Korunması Konusundaki Ortak Görüş

Türkiye, A.B.D.'nin 2. Dünya Savaşından sonra Almanya ve Doğu Avrupa'nın geleceği konusundaki görüşlerini tıpkısıyla benimsemiştir. Her türlü değer yargısından soyutlanıp (acaba olanaklı mı?) gerçekçi bir biçimde düşünürsek, 2. Dünya Savaşından sonraki Avrupa düzenini, tarihin öteki savaşlarının sonunda olduğu gibi, iki utkan devlet kuracaktı. A.B.D. ile Sovyetler Birliği'nin dışında, İngiltere ve Fransa'yı utkan devletler olarak değerlendirmemek, bu devletlere karşı haksızlık olmaz herhalde. Avrupa ile ilgili olarak enaz anlaşmazlık çıkaracak çözüm, A.B.D. ile Sovyetler Birliği'nin üzerinde anlaşacakları bir düzendi. Bu çözüm gerçekleşemedi.

Tarihsel bir süreç içinde değerlendirirsek A.B.D. için savaş sonrasında Avrupa için geçerli olan *statüko*, 1. Dünya Savaşı sonrası barış antlaşmalarının düzeniydi ya da ona en yakın olanıydı. Bu da temelde *Versailles* düzeniydi. Oysa, ikinci utkan devlet olan Sovyetler Birliği 2. Dünya Savaşından bu "*Versailles Statükosuna*" geleneksel bir bağı olmadan çıkmıştı. 1. Dünya Savaşında *Brest-Litovsk* ve *Riga* antlaşmalarıyla Doğu Avrupa ülkelerine bıraktığı toprakları şimdi eline geçirmiş bulunan Sovyetler Birliği, Almanya'nın yenil-

mesindeki büyük katkısından sonra, askeri utkusunu siyasal bir düzenlemeyle tersine çeviremezdi. İki utkan devletin bu birbirine zıt tutumları, "sıcak savaşın" "soğuk savaş" biçimine dönüşmesinde en önemli etken olmuştur. İşin aslına bakılırsa, "soğuk savaşın" "yumuşamaya" dönüşmesi de, ancak Doğu Avrupa'da savaş sonrasında kurulan düzenin Batılı devletlerce kabul edilmesiyle gerçekleşebilmiş ve sonunda 1975 *Helsinki* Belgesine varmıştır.

İşin gerçekten "garip" ve kolay açıklanamayacak yönü, *Versailles* düzenine hiçbir bağlılığı bulunmayan, hatta o düzenin bir parçası olan *Sevres*'e karşı verdiği ulusal kurtuluş savaşının sonunda kurulan Türkiye'nin, 2. Dünya Savaşından sonra A.B.D.'nin Doğu Avrupa konusundaki görüşlerine *tümüyle* uyum göstermiş olmasıdır. Şimdi bu genel stratejik amaç kesin çizgileriyle ortadan kalkmış, *Helsinki* belgesiyle Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa düzeninde söz sahibi olduğu, üstü kapalı bir biçimde de olsa, kabul edilmiştir. Dolayısıyla, Türk-Amerikan ilişkilerinde sürekliliği sağlayan bir öge ortadan kalkmış ya da enazından değişikliğe uğramıştır.

2. Sovyetler Birliği'ne Karşı Güçlü Bir Savunma Oluşturmak

2. Dünya Savaşından sonra A.B.D.'nin yeryüzü ölçüsünde izlediği ikinci genel stratejik amaç, Sovyetler Birliği'ne karşı bir savunma gücü oluşturmak, kısaca bu devleti çevrelemektir (*Containment Policy*). Truman Doktrini, NATO, CENTO ve SEATO bu mantığın ürünleridir. Bu politikanın başarılı olup olmadığının tartışılması, yazının amacına hizmet etmez. Burada önemli olan nokta, bugün çevreleme politikasının nitelik ve çizgilerinin değiştiği, silah teknolojisindeki ilerlemelerin sonucu olarak ortaya çıkan stratejik "eşitlik" ile "yığı dengesi"nin yerleştiğidir.

Ayrıca, çevreleme politikası büyük bir ekonomik güç ve ekonomik esirgmezliği gerektirmektedir. A.B.D.'nin bu bakımdan büyük bir güçlük çektiği söylenemezken, Türkiye'nin çevreleme politikasına katkısı, büyük ölçüde A.B.D.'nden aldığı ekonomik ve askeri yardıma bağlı kalmıştır. Türk-Amerikan ilişkilerinde sürekliliği sağlayan en önemli öge olan bu yardım, yeterli düzeyde verildiği sürece, Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli bir sorun çıkmamıştır. Ama, Amerikan silah ambargosuyla bu yardım kesilince ve hatta daha önce, 1970'li yıllarla birlikte Türkiye A.B.D.'nden aldığı her silah ve yedek parça için döviz ödemeğe başlayınca, Türkiye'nin ikinci genel stratejik amacı *tümüyle* benimseyebilmesi durumu, öteki etmenleri de hesaba katarak, ortadan kalkmıştır.

3. Uluslararası Komünizme Karşı Savaş

2. Dünya Savaşından sonra A.B.D.'nin güttüğü ve Türkiye'nin de büyük bir coşkuyla benimsediği üçüncü genel stratejik amaç, uluslararası komünizme karşı açılan savaştır. Tarih, bir düşünceye, bir siyasal akıma karşı yeryüzü ölçüsünde açılan savaşımı, en güçlü devletler ya da devletler gurubunun bile uzun sürede tam başarı ile yürütemeyeceklerini gösteren sayısız örneklerle doludur. İşin ilginç yönü, Türkiye gibi temelde bir *bölge devletinin*, A.B.D. tarafından giderek "iyi" ile "kötü" arasında bir savaşım olarak ortaya konan törel bir değer, *yeryüzü ölçüsünde* ve en başta gelen savunucusu durumuna düşmesi ya da düşürülmesidir.

Kısa bir anlatımla, Türkiye, A.B.D.'nin bile uzun süre yürütemeyeceği ve yürütemediği bir "cihat"ın halkası olmuştur. Kore'ye "alelacele" asker gönderme, Asya-Afrika devletlerinin *Bandung* Konferansındaki tutum, Ortadoğu'da Arap ulusçuluğunu anlamayıp, bu devinimi de uluslararası komünizmin bir halkası olarak görme, 1956-1958 Ortadoğu bunalımlarını sürekli "Batı penceresi"nden bakıp değerlendirmeme, Arap ülkelerinin Batı üstünlüğüne karşı yürüttükleri savaşıma karşı tutum takınma, hep Türkiye'nin kendisine böylesine geniş bir "misyon" yakıştırmasının ürünleridir.

A.B.D. "tek özekten yürütülen" uluslararası komünizme karşı savaşımın çelişmesini, daha önce görmediyse, tüm açıklığıyla Vietnam savaşında ayırdetmiştir. Başkan *Nixon*, Moskova ve Pekin gezilerini yapıp 1,5 milyar komünistle el sıkışırken, ülkesinin 17 milyonluk "köylü komünist" ile kıyasıya savaşması, Amerikan yöneticilerini gerçekten anlamlı bir düşünceye itmiş olsa gerektir. Tarihin genel eğilimlerini doğru değerlendirmemek ve uluslararası ilişkilerde neyin, ne zaman ve nasıl yapılacağı konusunda iyi düşünmeden devinimde bulunmak, kişileri olduğu kadar devletleri de işte böylesine çelişkili duruma sokmaktadır. Kore Savaşında olanın aksine, Türk dış politika yöneticilerinin, bırakın asker göndermek ve çeşitli kolaylıklar sağlamayı, A.B.D.'nin Vietnam politikasını açıkça desteklemekten kaçınmaları, son yirmi yılda uluslararası alanda ortaya çıkan değişikliklerin kendileri üzerinde de etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Kısaca belirtmek gerekirse, gerek uluslararası komünizmde ortaya çıkan bölünmeler, gerek "yılğı dengesi"nin yarattığı korkunun *süper* devletleri edilginliğe sürüklemesi ve gerekse şu ya da bu nedenle aralarında işbirliği olanaklarını araştırıp bulmaları, bu üçüncü stratejik amacı da değişikliğe uğratmıştır.

4. Global Çıkar - Bölgesel Çıkar Çatışması

Yeryüzü ölçüsünde çıkarlar peşinde koşan ve yine yeryüzü ölçüsünde dış politika izleyen bir büyük devletle, bölgesel çıkarları ağır basan bir bölge devleti arasındaki ilişkiler, genel stratejik amaçların zayıflaması, bu konudaki ortak görüşün ortadan kalkması ve ikinci gurup devletin bölgesel çıkarlarının ağır basmağa başlamasıyla, eski sıklığını zorunlu olarak yitirir. Çünkü, birinci gurup devlet, ikinci gurup devletin bölgesel çıkarlarını kendi *global* çıkarı içinde eritmeğe, değerlendirmeğe çalışır.

Özel olarak A.B.D. ile Türkiye arasındaki ilişkilere bakarsak, genel stratejik amaçlarda görüş birliğinin bulunduğu "soğuk savaş" yıllarında, Kıbrıs üzerindeki Türk-Yunan çatışmasını Batı bağlaşmasının dayanışma ortamında sınırlı tutmak zor olmamıştı. Soğuk savaş yıllarının genel gerilimi, Türkiye ile Yunanistan gibi devletler üzerindeki tehdidi canlı tutup, bölgesel gerilimleri ikinci plana iter. (6) 1958 - 1959'da Ankara ve Atina'yı Kıbrıs konusunda birbirlerine karşı ödücü davranmaya iten asıl neden, Doğu Akdeniz'de "soğuk savaş" çatışmasının tehlikeli boyutlara ulaşmış bulunmasıdır. Lübnan, Ürdün ve Irak bunalımları, bölgede Sovyet gücünün ve dolayısıyla tehdidinin artmakta olduğunu göstermiş ve sonuçta Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerilim yumuşamıştı. Ancak, Yumuşama döneminde her iki bölge devleti açısından da, bölgesel çıkarları genel olarak Batı bağlaşmasının ve özellikle A.B.D.'nin *global* çıkarları içinde eritme zorunluluğu ortadan kalkmıştır. Gerçekten, Türkiye'nin bölgesel çıkarları ağır basmağa başlayınca ya da Türkiye'nin çıkarları stratejik çıkarla çatışınca, Türk-Amerikan ortaklığından "çatlak sesler" çıkmağa başlamış ve Kıbrıs uyumsuzluğunu Batı bağlaşmasının dayanışma havası içinde kısa sürede çözüme ulaştırmak olanaksızlaşmıştır.

Global çıkar-bölgesel çıkar çatışması ve sonuçları konusunda yakın tarihimizde çok örnek vardır. En çarpıcı olanı, Osmanlı devleti ile Almanya arasındakiidir. 1914'te Almanya ile Osmanlı devleti aralarında çok sıkı bir işbirliğini sürdürürlerken (Osmanlı ordu ve ekonomisi, dolayısıyla yönetimi Almanya'nın denetimi altına girmişti) Almanya'dan iki zirhli alındı. Osmanlı hükümetinin bölgesel çıkar ve amacı açık, tutarlı, sağlam ve haklıydı. Bu iki savaş gemisi, Karadeniz'de Rusya'ya, Ege'de Yunanistan'a karşı deniz üstünlüğünü sağlayacaktı ve sağladı da. Savaş içinde Karadeniz ve Ege yönünden bir deniz saldırısı olasılığı çok azalmıştı. Ama, Alman-

(6) Joiner, op. cit., ss. 138-155.

ya'nın da paylaşır görüldüğü bu bölgesel çıkar ya da amaç, çok kısa bir süre sonra bu devletin çok geniş *global* stratejisi içinde eritildi. Büyük İngiliz İmparatorluğu'nun sömürgelerinden vurulması ve bunun için de sömürgelere giden en kısa yol üzerinde bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa sokulması gerekiyordu. Sözü geçen iki zırhlının gerçekten "parlak" bir biçimde başardığı da zaten budur.

Dolayısıyla, orta büyüklükte bir devletin, *global* çıkarlar peşinde koşan bir büyük devletle (hele bu devlet bir de *süper* olursa) kuracağı çok sıkı ve gözü kapalı ilişkiler, aralarında çıkar birliği bulunsa bile, birinci gurup devlet için önemli tehlikeleri de birlikte getirmektedir. Ayrıca, ortak tehdit konusunda değerlendirme ayrılıkları ortaya çıkıp (örneğin Ege'de Yunan tehdidi), bölge devletinin bölgesel çıkarları daha ağır basmağa başlayınca, uluslararası ilişkilerin "kendi-özekli" ve "bencil" niteliği, böylesine sıkı ilişkilere tam anlamıyla ters düşmektedir.

Türk-Amerikan ilişkilerindeki değişiklik öğeleri konusunu *özetleyelim*: İki ülke arasında çok sıkı yapısal bağlar kurulmasını sağlayan ve ikisinin de paylaştığı yukarda özetlenen üç genel stratejik amaç, zamanın aşındırıcı etkisinden kurtulamamıştır. Ayrıca, uluslararası ilişkilerin "kendi-özekli" niteliği de bu şaşılacak derecede yakın işbirliğine daha uzun bir süre işleme olanağı veremezdi ve vermedi. Artık Türk-Amerikan ilişkileri, bu bir bakıma gerçekçi olmayan stratejik amaçların ötesinde bir temele oturtulmalı, 1950 ve hatta 1960'ların çok sıcak, deyim yerindeyse *platonik* ilişkilerine dönülmesinin iki ülke açısından da olanaksızlığı anlaşılmalıdır. Çünkü, uluslararası dizge (sistem), görülebildiği kadarıyla, genel stratejik amaçların yeniden paylaşılması durumunu yaratacak değildir. Ayrıca, "soğuk savaş" döneminde, bölge devletlerini bölgesel çıkarlarını ikinci plana itmeğe zorlayan gerilimin, Yumuşama ile gevşemesi, bölgesel çıkarları başat duruma yükseltmiştir. Türkiye ile A.B.D. arasındaki ilişkilerin geleceği, Türkiye'nin bölgesel çıkarlarını öncelikle gözetmesi ve A.B.D. ile ilişkisini ona göre ayarlaması temeline, yani gerçekçilik anlayışıyla, gelişebilir.

B. TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE SÜREKLİLİK ÖGELERİ

Yukarda açıklanmasına çalışılan değişiklik öğelerinin yanında, Türk-Amerikan ilişkilerinde sürekliliği sağlayan öğeler de vardır. İşin aslına bakılırsa, iki ülke arasındaki ilişkileri gerçekçi ve sağlam bir temel üzerine koymanın en doğru yolu, bu süreklilik öğelerini, önemlerini abartmadan, değerlendirmektir. A.B.D. ile Türki-

ye açısından ayrı ayrı ele alınması gereken bu süreklilik öğeleri arasında kurulacak olan akılcı bir denge, Türk-Amerikan ilişkilerinin alması gereken biçimi köklü olarak etkileyecektir.

1. A.B.D. Açısından : Türkiye'nin Jeopolitik Durumu

Burada Türkiye'nin genel jeopolitik önemi üzerinde durmağa gerek yoktur. Boğazlarıyla ve üç kıta arasındaki geçiş noktasında bulunmasıyla ilgili stratejik önemi üzerinde çok durulmuştur ve iyi bilinmektedir. Bizi bu yazıda asıl ilgilendiren nokta, A.B.D.'nin bu jeopolitik özelliği nasıl değerlendirdiği ve A.B.D.'nin *global* stratejisi içinde Türkiye'nin ne gibi bir işleve sahip olduğudur. Çünkü, bir *süper* devletle orta büyüklükte devlet arasındaki ilişkilerin niteliğini etkileyecek ve belki de bunu biçimlendirecek önemli bir etmen, *süper* devletin genel stratejik değerlendirmeleridir. Konuya, Türkiye'nin Ortadoğu açısından önemi ve Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne coğrafi yakınlığı olmak üzere iki açıdan bakmak gerekir.

a. Türkiye'nin Ortadoğu Açısından Önemi

Türkiye, coğrafi konumuyla, A.B.D.'nin Ortadoğu politikası açısından gerçekten büyük bir öneme sahiptir. Bu önem, bazı vurgulama değişikliklerine karşın, temelde bugüne dek değişmemiş ve iki ülke arasındaki ilişkilerde sürekliliği sağlayan başlıca etmen olmuştur.

A.B.D., bölgedeki İngiliz gücünün 1950 başlarında en alt düzeye inmesinden sonra, Sovyetler'le *global* savaşımında Ortadoğu'yu da yükümlülüğü çerçevesine almıştı. Çünkü, yalın bir anlatımla, bölge Sovyet etkisine açık bir nitelik göstermekte ve Batı ekonomisi için yaşamsal öneme sahip bulunmaktaydı. Özellikle Batı Avrupa Ortadoğu petrolüne bağımlıydı ve kıtanın ticareti de bölgenin ulaştırma yollarına gereksinme duymaktaydı. Böylece, A.B.D. için Türkiye, Ortadoğu petrolünün Avrupa'ya serbestçe akıtılması ve Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerinde yararlı bir "kanal" oluşturması açılarından büyük önem kazanmıştı. Ayrıca, Türk halkının Müslüman olması da Batı için önemli bir avantajdı. Türkiye'nin bu önemi, 1950'lerden bu yana pek değişiklik göstermemiştir. 1975 Şubatında Amerikan Kongresi Araştırma Biriminin Dışişleri Bakanlığı Komitesi için hazırladığı raporda, A.B.D.'nin Ortadoğu'daki amaçları ve Türkiye'nin bu amaçlara varmadaki yeri konularında şunlar yazılıdır : (7)

(7) Greece and Turkey: Some Military Implications Related to NATO and the Middle East, 94th Congress, 1st Session, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1975, ss. 16-17.

"Genel Amaçlar :

- A.B.D., NATO, Avrupa ve Ortadoğu'ya karşı bir Sovyet silahlı saldırısını önlemek.
- Caydırıcılık sağlanamadığı takdirde etkili bir savunma için yeterli güç bulundurmak.

Özgül Amaçlar :

- NATO'nun güney kanadını korumak.
- Ortadoğu'da kararlılığı geliştirmek.
- İsrail'i desteklemek.
- Hür dünyanın Akdeniz'deki ulaştırma yollarını korumak.
- Ortadoğu petrolünün sürekli akışını sağlamak.

...

"A.B.D.'nin güvenlik politikası, planları, programları ve Ortadoğu ile ilgili beklentileri söz konusu olduğu sürece, Yunanistan ile Türkiye'nin A.B.D. ile işbirliği değişik çağrışımlar yapmaktadır. Özellikle Türkiye, A.B.D.'nin Doğu Akdeniz'de ve Libya'dan Doğu Akdeniz'e kadar olan kıyı şeridinde etkili bir harekatta bulunma yeteneğini doğrudan etkilemektedir. Bölgede bir Sovyet askeri serüvenini başarısızlığa uğratmada Türkiye kadar avantajlı bir başka seçenek yer bulma olanağı yoktur... (Türkiye olmasa da) A.B.D.'nin İsrail'e etkili bir destekte bulunması söz konusu olabilir. Ama, bunun bedeli ve dokuncaları çok olacaktır."

Rapordaki bu noktaları, yazının başlangıcında incelenen A.B.D.'nin üç aşamalı savunma çizgilerinin kesiştiği Doğu Akdeniz'in bu açıdan da kazandığı önemle birlikte düşünürsek, Türkiye'nin A.B.D. için Ortadoğu bakımından önemi açıkça ortaya çıkacaktır. A.B.D.'nin 45 milyon nüfusa sahip güçlü bir Türkiye'yi Ortadoğu'da karşısına alması (İran'ın yitirilmesi ile birlikte düşünürsek) herhalde istenmeyen bir gelişmedir. İşin aslına bakılırsa, eğer silah ambargosu kaldırılmışsa, bunun nedenini burada, yani Türkiye'nin Doğu Akdeniz açısından öneminde de aramak gerekir.

b. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne Coğrafi Yakınlığı :

Bu özellik, saldırı üsleri, radar tesisleri ve Boğazların önemi açılarından bir ayırım yapılarak ele alınmalıdır.

Silah teknolojisindeki gelişmeler, kısaca oynamaz yer tesislerinin oynar fırlatım *platformlarınca* eskitilmesi sonucu, Türkiye'deki Amerikan üsleri A.B.D.'nin Sovyetler Birliği'ne karşı yaşamsal çıkarlarının savunulmasındaki vurucu niteliklerini yitirmeye başlamışlardır. Ayrıca, daha önce de belirtildiği gibi, A.B.D. Avrupa'da uzunca bir süre Sovyetler'den bir "sürpriz saldırı"da beklememektedir. Böylece, bu nitelikteki üslerin kapatılması ya da açık bırakılması Amerikan savunmasını büyük ölçüde etkilemeyecektir. Yukarıda sözü edilen 1975 tarihli Kongre raporunda, (8) Amerikan stratejik karşılık verme kuvvetlerinin, NATO ile Sovyetler Birliği arasında genel bir çekirdek güçlü savaşı caydırıcı nitelikte olduğu, Yunanistan ile Türkiye'nin NATO ve A.B.D. ile olan bağlarını kesmeleri durumunda bile bu amacın değişmeyeceği belirtildikten sonra, Doğu Akdeniz'de bulunan uçak gemileri, denizaltılar ve öteki kuvvetlerin, bu kopmadan doğabilecek boşluğu doldurabilecekleri anlatılmakta ve şöyle denmektedir: "*Bazı güçlükler çıkabilir ama olağanüstü tehlikeli bir durum doğmaz.*"

Öte yandan, Türkiye'deki Amerikan radar üsleri bugün için önemlerini korumaktadırlar. Bu tesisler, Sovyet füze üslerinin dinlenmesi, Sovyetler Birliği'nin çekirdek güçlü silahların kısıtlanması anlaşmalarına uyup uymadığının araştırılması ve yine Sovyetler'in Ortadoğu ve Afrika'ya gönderdiği silahların (özellikle Afrika Boynuzundan geçen üç numaralı savunma çizgisi açısından artan bir önem kazandı) nicelik ve niteliğinin saptanması bakımından önemlidir. 29 Şubat 1976 tarihli Kongre raporunda bu konuda şunlar yazılıdır: (9)

"Diyarbakır'daki NATO *Air Defence Ground Environment* (NADGE) tesisleri ve uydu merkezi, Norveç'ten İtalya'yı, oradan da Trakya ve Anadolu'yu taramaktadır ve yeri bugün kesinlikle doldurulamaz.

"Ege'nin iki yakasında 19 yarı-otomatik tesis, füze ve uçak uyarma görevi yapmaktadır.

"Türkiye'de 12, Yunanistan'da 6 haberleşme tesisi, yeryüzü ölçüsündeki Amerikan Savunma Haberleşme sisteminin ayrılmaz parçasıdır.

"Samsun'daki radar tesisleri, 1955'ten beri *Volgograd* doğusundaki uzun erimli güdümlü füzeleri ve füze denemelerini sapt-

(8) *Ibid.*, s. 18.

(9) Nuri Eren, "Turkey, NATO and Europe: Deteriorating Relationship," *Atlantic Papers*, No. 34, 1977, s. 27.

maktadır. Türkiye, Aral gölü yakınında SS-18 ve SS-19 denen MIRV kıtalararası çok başlıklı füze denemelerini izlemede bir 'pencere'dir.

"Ayrıca Türkiye, Sovyetler Birliği'nin düşük kilotunlu yeraltı çekirdek güçlü denemelerini kaydeden yeryüzü ölçüsünde Amerikan sismik araştırma ve saptama ağıının bir parçasıdır.

"Bunların işlevlerini yitirmesi NATO ve Amerikan sistemlerinde zincirleme etki yapacaktır."

Bu rapor herhalde gerçeği yansıtmaktadır. Ama, Türkiye'nin bu açıdan önemi büyük ölçüde gelecekteki teknolojik gelişmelere bağlı kalacaktır. Amerikan çıkarları açısından, uzayda dönen radar uydularının, yer tesislerinin yerini tam anlamıyla alacağı tarihe dek -ki bu tarih Amerikalı uzmanların hesaplarına göre 1990 ya da 1995 yıllardır- Türkiye'deki radar tesisleri Türk-Amerikan ilişkilerinde sürekliliği sağlayan bir başka etmen olarak kalacaktır.

Türk Boğazlarının çok iyi bilinen stratejik önemi konusunda ayrıntıya girecek değilim. Konumuz açısından önemli olan noktalar şunlardır: *Bir kere, Montreux* Sözleşmesi, Türkiye'ye savaş zamanında kendi güvenliğini tehlikede gördüğü zaman Boğazları tüm devletlerin savaş gemilerine kapatma yetkisi vermektedir. Böyle bir durumda Türkiye, Sovyet savaş gemilerini Karadeniz'e hapsederse, Sovyet Akdeniz filosu lojistik destekten yoksun bırakılmış olacaktır. *İkinci olarak, Carter* yönetiminin Afrika Boynuzu ve Basra Körfezine artan bir ilgi göstermesi ve Basra'da herhangi bir çatışma olasılığı, Türk Boğazlarının A.B.D. açısından önemini arttırmıştır. Sovyetler Birliği Körfez'de savaşan birliklerini Boğazlardan destekleyemeyecek bir durumda kalırsa, *Vladivostok* gibi uzak bir limandan sürekli destek gelene dek, Basra'daki kuvvetlerine hava bağlantısıyla destek sağlama gibi son derece güç bir duruma düşecektir. (10) *Üçüncü olarak*, Boğazlardan geçen Sovyet gemilerinin izlenmesi, uydu fotoğraflarıyla elde edilen bilgilerle birleştirilince, ortaya son derece yararlı bir bilgi bütünü çıkmaktadır. (11) İşte, Türk Boğazlarının bu önemi de, Türk-Amerikan ilişkilerinde sürekliliği sağlayan bir başka etmendir.

(10) Albert Wohlstetter, "The Strategic Importance of Turkey and the Arms Embargo," NATO, Turkey and the U.S. Interests, American Foreign Policy Inst., Washington, D.C., 1978, ss. 40-41.

(11) Jesse W. Lewis, Jr., *The Strategic Balance in the Mediterranean*, American Enterprise Inst. for Public Policy Research, Washington, D.C., 1978, s. 31.

Bu konunun özeti şudur : A.B.D. açısından bugün Türkiye ile ilişkilerinde sürekliliği sağlayan öğeler, genel stratejik amaçların paylaşımından soyutlanarak, üç temel ögeye indirgenmiştir : Türkiye'nin Ortadoğu'daki yeri ve önemi, Türkiye'deki bilgi toplama üsleri ve Boğazlar. Bu bakımdan, Türkiye ile bağları koparmağa kadar gidecek bir politika A.B.D.'nin çıkarına değildir. Çünkü, böyle bir durumda A.B.D., kendi köklü çıkarlarının bulunduğu Ortadoğu'da, bölge devletleriyle yakın ilişkiler kurma peşinde olan ve bu yönde gizilgücü de bulunan güçlü bir Türkiye'nin düşmanlığını kazanacaktır. Bu da, yeryüzü ölçüsünde çıkarları bulunan ve yine yeryüzü ölçüsünde politika izleyen bir *süper* devletin isteyeceği bir gelişme olamaz.

2. Türkiye Açısından : Yardım ve Gerçekçi Dış Politika Gereği

Türkiye açısından A.B.D. ile ilişkilerde 1945'ten bu yana hemen hemen hiç değişmeden gelen ve sürekliliği sağlayan en önemli öge, Türkiye'nin ekonomik ve askeri yardım gereksinmesidir. Türkiye bakımından, 1947 tarihli *Truman* Doktrininin ana amaçlarından biri, alacağı askeri yardım kanalıyla ordusunu modernleştirmek, asker sayısını 1/3 oranında azaltarak ulusal savunmanın bütçe üzerindeki yükünü hafifletmek ve böylece ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmektir. Bu amaç çeşitli nedenlerle (zaman içinde NATO stratejisindeki değişiklikler sonucu örgüt içinde geniş ordular bulundurulma yoluna gidilmesi, Türk hükümetinin 1956-1958 Ortadoğu bunalımlarını kendi güvenliği açısından tehlikeli olarak değerlendirmesi gibi) bugüne kadar tam anlamı ile gerçekleşmiş değildir. Bir ölçüde bu yüzden Türkiye'nin büyük miktarlarda askeri ve ekonomik yardım gereksinmesi sürmüştür ve bu yardımlar için de genellikle Batı dünyası ve özellikle A.B.D.'ne bağlı kalmıştır. Bu bağlılık, dolayısıyla, Türkiye açısından A.B.D. ile ilişkilerde sürekliliği sağlamıştır. O kadar ki, 1950'lerin ortalarında A.B.D., Demokratik Parti hükümetinin istediği 300 milyon dolarlık yardımı vermekte duraksama gösterince, ilişkiler bozulmağa yüz tutmuş, "soğuk savaş" politikasının büyük yandaşı Başbakan Menderes 1960'ta yardım için Moskova'ya gitmeyi bile göze almıştır.

1960 Devriminden sonra yeni yönetim dış borçlar yükünün ağırlığını kaldıramayacağını anlayınca, yine Amerikan yardımına bel bağlamış ve yardımı arttırabilmek için Menderes iktidarının son ayında uçuşları yasaklanan U-2 bilgi toplama uçaklarının yeniden Türk topraklarından havalanmalarına izin verilmiştir. Ecevit ve onu izleyen Demirel hükümetlerinin de Batı'dan ve özellikle A.B.D.'nden

sağlanacak ekonomik ve askeri yardıma ne denli gereksinme duyduğu açıktır.

Demek ki, A.B.D. açısından bilgi toplama üsleri, Boğazlar ve Türkiye'nin Ortadoğu bakımından önemi karşısında, Türkiye açısından dış ekonomik ve askeri yardım gereksinmesi, bugün Türk - Amerikan ilişkilerini temelden biçimlendirecek ana öğelerdir.

Türkiye açısından bir başka süreklilik ögesi, A.B.D.'nin büyük devlet olmasıdır. "Büyük devlet" kalıbını, çoğu kez tam olarak ne anlama geldiğini düşünmeden kullanırız. Oysa, büyük bir devletle ilişkilerin özel ve önemli nitelikleri vardır. Ülkeler, bir bakış açısına göre, üç ana sınıfa bölünebilir :

(i) *Büyük Devletler* : Bu sınıf ülkelerin yeryüzü ölçüsünde çıkarları vardır. Bu çıkarlar bölgesel çıkarlarla kenetlenmiş durumdadır ve aralarında bir etki-tepki ilişkisi vardır.

(ii) *Orta Büyüklükte Devletler* : Bu sınıf devletlerin bölgesel çıkarları ağır basmakla birlikte (hele Türkiye gibi stratejik bir konuma da sahiptirler) bölge-dışı bağlantı ve çıkarları da vardır. Bu ülkeler için önemli olan bu iki tip çıkar arasında akılcı bir denge kurulmasıdır.

(iii) *Küçük Devletler* : Bu sınıf ülkelerin yalnız bölgesel çıkarları önemlidir.

Böyle bir sınıflandırmanın mantığı şudur : Yalnız bölgesel çıkarları olan küçük devletler, belki büyük devletlere ters düşme ve hatta ilişkilerini tümüyle koparma, deyim yerindeyse "lüksüne" sahiptirler. "Yılgı dengesinin" büyük devletleri edilginliğe sürüklediği 20. yüzyılın son çeyreği onlara bu olanağı sağlamıştır. Ama, özellikle stratejik bir coğrafi konuma sahip olan ve bazı bölge-dışı çıkar ve bağlantıları bulunan orta büyüklükte devletlerin bu "lüksü" yoktur. Anadolu Yarımadası, Asya, Afrika ile Avrupa kıtaları arasında hava koridorları, karayolları ve demiryollarının kesişme noktasındadır. Bu kapsam içinde Türk Boğazlarının uluslararası stratejik önemi ve değeri vardır. İşte, bu özellik Türkiye'yi bölgesel bir devlet kadar, uluslararası etkileri de olan bir devlet biçimine sokmaktadır.

Yeryüzü ölçüsünde çıkarları olan ve yeryüzü ölçüsünde dış politika izleyen büyük devletler, bir bakıma tüm devletlerle "sınır komşusu"durlar. Türkiye gibi orta büyüklükte ve stratejik konumu olan bir devlet, nasıl sınır komşusu olan Sovyetler Birliği gibi büyük bir

devlete karşı düşmanca bir politikayı uzun süre sürdüremezse, yine yukardaki anlamda "sınır komşusu" olan A.B.D. ile ilişkilerini de karşılık temelene koyamaz.

Türkiye açısından iki ülke arasındaki ilişkilerde sürekliliği sağlayan son bir öge, genel olarak dış politikanın amacından kaynaklanmaktadır. Dış politikanın başta gelen amacı, bir ülkenin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumaktır. Bu konuda hemen akla gelen "Türkiye üzerinde bugün bir Sovyet tehdidi var mıdır, yoksa yok mudur?" sorusunun tartışılması, bu yazının amacının çerçevesinde gereksizdir. A.B.D. ve NATO çevrelerinin yakın bir gelecekte Batı'ya yönelik bir saldırı beklemedikleri daha önce belirtmişti. Durumu yalnızca Türk-Sovyet ilişkileri çerçevesinde değerlendiresek, bilinçli ve özünde Türkiye'ye yönelik bir Sovyet saldırı tehdidinden söz etmek boştur. Ama, durumu NATO-Varşova Paktı dengesi, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu ve Afrika'daki *global* çıkarları çerçevesinin karmaşık askeri ve siyasi ilişkiler ağı açısından değerlendirsek, değişik bir görünüm ortaya çıkmaktadır. Türkiye gibi stratejik bir coğrafi konumu olan orta büyüklükte devlet, özünde kendisine yönelik bir saldırının bulunmadığı varsayımına dayanarak, bunun yaratacağı "rahatlık" içinde dar çerçeveli bir dış politika izleyemez.

IV. SİLAH AMBARGOSU

Hemen hemen her konuda olduğu gibi, uluslararası ilişkiler alanında da bir sorunun açıklığa kavuşturulabilmesi, öncelikle o sorunun doğru bir biçimde ortaya konması ya da başka bir deyişle, "soru"nun doğru sorulmasına bağlı kalacaktır. Türk-Amerikan ilişkilerinde son otuz yılın en önemli sorunu, hiç kuşkusuz, 1975 yılında konan Amerikan silah ambargosudur. Burada sorulacak soru ise şudur: "A.B.D. Türkiye'ye askeri yardımı niye yapmış ve niye kesmiştir?" Böylece, değerlendirme, ambargonun kalkmasının yarattığı rahatlıktan bağımsız ve bağımsız olduğu ölçüde nesnel bir biçim alır.

A.B.D.'nin genel olarak yabancı ülkelere niçin askeri yardım yaptığını Kongre Raporundan okuyalım:

"Askeri Yardımın Amaçları"

1. Yardım verilen ülkelerdeki Amerikan üslerinin, NATO ve CENTO gibi ortak güvenlik antlaşmalarının korunması ve yürütülmesi.

2. Bu ülkelerden sağlanan stratejik hammaddelerin A.B.D.'ne akışının sürdürülmesi.
3. Bağlaşık devletlerin askeri gücünün arttırılması.
4. Yardım alacak ülkenin, A.B.D.'nin bölgedeki politikası açısından taşıdığı önem.

"Askeri yardımın ana politikası ise, böylece sağlanacak güvenliğin en ucuz biçimde gerçekleşmesiydi."

Türkiye, 1947'de *Truman* Doktrini ile başlayıp 60'lı yılların ortalarına gelinceye dek, yukarıda belirtilen amaçlara ve bu amaçlara varmak için izlenen ana politikaya tam anlamı ile uymuş; böylece, Ortadoğu'da A.B.D.'nden en çok askeri yardım alan devlet durumuna gelmiştir. Ama, bu amaçlarda ve Türkiye'nin bu amaçlara uyma derecesinde zamanla değişiklikler ortaya çıkmıştır.

Birinci amacı incelersek, Türkiye'deki Amerikan üslerinin 1950'lerde A.B.D. için, Sovyetler Birliği'ne karşı yaşamsal çıkarlarının savunulmasında son derece önemli oldukları açıktır. İki blok arasındaki savaşın bir "sürpriz saldırı" biçiminde başlayacağı anlayışının ürünü olarak saldırı alanını olanaklar ölçüsünde yaymak ve ilk saldırı hedefini Orta Avrupa'dan başka yerlere çekmek, 1950'lerdeki Amerikan stratejik düşüncesinin temeliydi. Böylece, ilk darbede dokunulmayan yerlerden karşı saldırıda bulunmak A.B.D.'ne önemli bir stratejik üstünlük sağlayacaktı. Bu düşüncenin mantıklı bir sonucu olarak, Amerikan stratejik hava kuvvetlerinin Sovyetler Birliği'nin çevresindeki bölgelerde kullanacağı oynamaz üsler ve bu arada Türkiye'deki Amerikan üsleri önem kazanmıştı.

Silah teknolojisindeki gelişmeler bu durumu değiştirmiştir. Çekirdek güçlü denizaltılar, bu tip denizaltıların yerlerini saptama ve yoketme silah ve gereçleri, denizaltıların kendi limanlarında batık olarak fırlattıkları çok başlıklı füzeler ve oynak gezici füze (*cruise missile*), Sovyetler Birliği'nin yakın çevresindeki oynamaz platformların ve Sovyetler Birliği'ne karşı saldırı üslerinin değerini büyük ölçüde düşürmüştür. Ayrıca, Akdeniz tabanının jeopolitik yapısının ve deniz dibi akıntılarının, bu denizde dolaşan denizaltıların yerlerinin saptanmasını çok güçleştirdiği bulgusu, Sovyetler Birliği'ni vuracak Amerikan çekirdek güçlü denizaltılarına büyük bir avantaj da sağlamaktadır. (12)

İkinci amaç olan stratejik hammaddelerin A.B.D.'ne ve Batı dünyasına akışının sürdürülmesi konusunda Türkiye'nin önemi, Orta-

(12) Lewis, op. cit., s. 9.

doğu petrolünün Batı'ya aktığı ulaşım çizgisi üzerinde bulunmasındadır. Zaman içinde Türkiye'nin bu özelliğinde önemli bir değişiklik olduğu söylenemez.

Üçüncü amaç olan bağlaşıkların askeri gücünün arttırılmasına gelince, durum değişmektedir. Büyük devletler, bağlaşıkları bile olsalar, stratejik bir konuma sahip orta büyüklükte bölge devletlerinin giderek güçlenmesinden tedirginlik duyarlar. Hele söz konusu devletin bu artan gücünü istediği zaman kullanma istem ve yeteneği varsa, alınacak önlemler öncelik ve ivedilik kazanır. Türkiye, Ortadoğu'nun güçlü, nüfusu hızla artan, nüfusunun dirik dilimi (15-35 yaş arası) şişkin, ordusu savaşkan ve disiplinli devletidir. Bu gücünü de 1974 Kıbrıs barış hareketında kanıtlamıştır. İşte, A.B.D. açısından Doğu Akdeniz'de "bozulan" Türk-Yunan dengesinin yeniden sağlanması için gerekli önlemler alınmalıydı. 1975 silah ambargosu bu anlayışın en somut ürünüdür.

Dördüncü amaç olan bölgesel önem, daha önceki bölümde belirtildiği gibi, Amerikan yönetiminin dış politika anlayışına göre artmış durumdadır.

İşte, A.B.D.'nin "Kıbrıs'ta kullanılan Amerikan kökenli silahlar" gerekçesiyle Türkiye'ye askeri yardımı kesme kararı, bu stratejik koşullar açısından bakılırsa pek güç olmamıştır. Bu yüzden, askeri yardımın kesilmesini tümüyle Kıbrıs sorununa bağlamak, yeni oluşan uluslararası stratejik olguları görmeyi ve değerlendirmeyi önler. Kıbrıs sorunu ve Yunan *lobisi*, bu olayı hızlandırıcı bir *katalizör*, patlatıcı bir kıvılcım olmuştur.

Tarihte "eğer olsa idi..." diye başlayıp birtakım genellemelerde bulunmak düşünmeyi geliştirmek açısından yararlı olsa bile, düşlemeden öteye geçemez. Bu sakıncasını bile bile şunu söylemenin yararlı olacağını sanıyorum: Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesi, bu devletin A.B.D.'nin yardım amaçlarına tam uyduğu bir dönemde yapılmış olsaydı (örneğin 1950'lerde) A.B.D., ortaya çıkacak sonuçları dikkatle ölçer ve böyle bir girişimde bulunma konusunda çok duraksardı. Düşlemi bir yana bırakırsak, bugün için durum tüm açıklığıyla şudur:

Bir büyük devlet açısından (A.B.D.), askeri yardım amaçlarına tam anlamı ile uymayan bölge devletinin (Türkiye), stratejik bakımdan önemli bir bölgede (Doğu Akdeniz ve Ortadoğu) güçlenme süreci bir yandan frenlenmeğe çalışılırken (silah ambargosu), öte yandan önemi giderek artan bölgede bu devletin düşmanca davranış-

larıyla karşı karşıya kalmamak için tüm denetim ipleri elden kaçırılmamalıdır (*ambargonun kaldırılmağa çalışılması ve belirli bir süre sonra güç frenlemesi tamamlanınca, kaldırılması*). Ambargo bugün kalkmıştır. Ama, uzun sürede asıl önemli olan nokta, Türkiye A.B.D.'nin askeri yardım amaçlarına tam olarak uymadığı sürece (ki bu, Türkiye'nin denetiminde olmayan, genel olarak uluslararası ilişkiler ve özel olarak A.B.D.'nin stratejik çıkarlarındaki değişikliklere bağlı bulunan bir değişkendir) yeni ambargoların konulabileceği ya da "ambargo" adı altında olmasa bile, duruma göre yardımın kısılabileceğinin bilinmesidir.

V. SONUÇ

Türkiye, Yumuşama politikasından yarar gören bir devlettir. Soğuk savaşın tüm olumsuz etkilerinin ekonomik, askeri ve siyasal yükünü çekmiş olan Türkiye'nin, ekonomik kalkınmasını barış ve Yumuşama ortamında gerçekleştirmek isteyen bir devlet olarak, Yumuşamayı tehlikeye düşürmemesi ve ona sahip çıkması gerekir. Bu açıdan bakılırsa, *Ford-Kissinger* yönetiminin Yumuşama politikası, Türkiye'nin kısa ve uzun süreli çıkarlarıyla tam bir uyum içindeydi. *Carter* yönetiminin değişik "Yumuşama" anlayışları, Türkiye gibi soğuk savaşın olumsuz etkilerinden zarar gören Batılı ülkelerde de tedirginlik uyandırmaktadır. Bu bakımdan, Türkiye'nin Batı Avrupa devletleriyle Yumuşama konusunda belirgin anlaşma noktaları bulup, A.B.D.'nin bu politikasında frenlenmeğe çalışılmasına yardımcı olması gerekmektedir.

Belki de biraz çelişkili olarak, *Carter* yönetiminin izlediği dış politikanın bir başka yönü, Türk-Amerikan ilişkilerini güçlendirici nitelikte görünmektedir. Bu yönetimin dış politika alanındaki en önemli savlarından biri, Vietnam savaşı ve tutucu Asya, Afrika ve Latin Amerika hükümetlerinin desteklenmesiyle en yüksek noktaya varan "çirkin Amerikalı" imgesini ya da Amerikan karşıtlığını ortadan kaldırmağa çalışacağı idi. Başkan'ın Ulusal Güvenlik İşleri Başdanışmanı *Z. Brzezinski* şunları söylemektedir: (13)

"Amerika'ya inancını yitirmeğe başlayan bir dünya ve yeryüzüne yayılmış Amerikan-karşıtlığı karşısında, Yeni Yönetim önceliklerinin en başına Amerika'ya güvenin... yeniden kazanılmasını koymuştur. Uzun bir süreden beri A.B.D.'nin, çoğu kez

(13) *Z. Brzezinski, American Foreign Policy and Global Change, Span, Vol. XIX, No. 1 (Jan. 1978), s. 3.*

doğru olarak, değişikliğe karşı, kararlılık için kararlılığa bağlanmış, ayrıcalıklarının korunması uğruna güç dengesini korumağaya çalışan bir devlet olarak görüldüğünü anlamış bulunuyoruz. Bu yüzden, değişikliğin olumlu bir olgu olduğu ve bunun yapıcı yönde yönlendirilebileceği düşüncesine bağlandığımızı vurgulamaya başladık.”

Bu bakımdan, *Carter* yönetiminin, demokratik parlamenter sistemi benimsemiş devletlerle ilişkileri geliştirme, Batı Avrupa'daki sosyal demokrat hükümetlere ve toplumcu devinimlere hoşgörölü davranma anlayışı ve ilk bölümde özetlenen geniş boyutlu dış politika çerçevesinde, şu değerlendirme geçerlik kazanmaktadır: Türkiye, Avrupa'nın ortasından Pasifik Okyanusuna kadar uzanan bir bölgede, parlamenter demokrasiyi sürdüren ve ekonomik kalkınmasını bu sistem içinde arayan hemen hemen tek gelişmekte olan ülkedir. Türkiye'nin bu uğraşısında başarı kazanması, doğusundan güneyine tüm Asya ve Afrika ülkeleri için çok önemli bir örnek olacaktır. A.B.D.'nin dış politikasının odaklaştığı Doğu Akdeniz ve Ortadoğu bölgeleri açısından böyle bir başarı özel bir önem taşımaktadır. Türkiye'nin “parlamenter demokrasi yoluyla kalkınma” modelinin geçerliliğini kanıtlamasının uzun süredeki olumlu etkileri, kısa süreli siyasal hesaplardan daha ağır basacaktır. Şah'ın devrilmesiyle başlayan son İran olayları, Amerikan ve genellikle Batı Avrupa yöneticilerine bu yönde önemli ipuçları vermiş olsa gerektir.

Türk-Amerikan ilişkilerini 1950'lerin çok yakın ilişkiler havasına geri götürmek, genel stratejik amaçların paylaşımındaki değişikliklere koşut olarak, hem olanaksızdır, hem de iki devlet açısından akıllıca değildir. İlişkileri gerçekçi bir temel üzerine koymak gerekiyor: Türkiye'nin A.B.D.'nden koparak ona cephe alması, A.B.D.'nin Ortadoğu'daki çıkarları ve Sovyetler Birliği hakkında bilgi toplama faaliyetleri açılarından son derece tehlikeli sonuçlar doğurabilir. Türkiye ise, büyük bir devletle ilişkilerini sürekli gergin tutma ve belirli bir süre için de olsa, tüm ekonomik ve askeri bağları koparma durumunda değildir. Bunlar arasında kurulacak akıllı bir denge, ilişkileri olumlu yönde biçimlendirecektir.